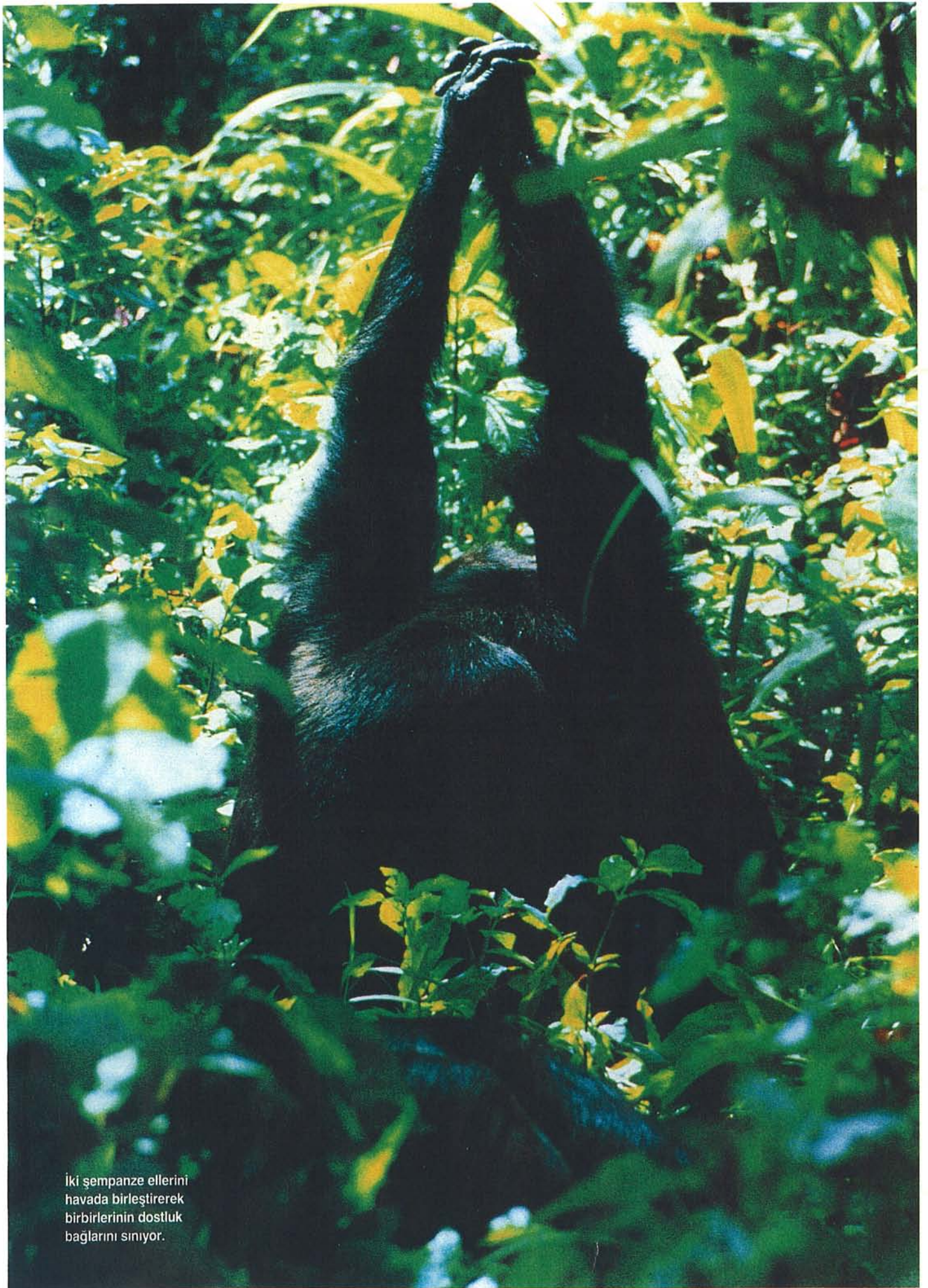

Antropolog Prof. Richard Wrangham
30 yıldır Afrika'da şempanzeleri izliyor

İnsan: tıpkı şempanze!

Şempanzelerle insanların genetik yapısının yaklaşık yüzde 98'i aynı. Harvard Üniversitesi profesörlerinden Richard Wrangham, uzun zamandır Afrika'da insanların kardeşi şempanzeleri ve diğer insansı primatları izliyor. Yaptığı araştırmalar insanın kendini tanıma ve nereden geldiğini anlama sürecine büyük katkılar sağlıyor. Çağan Şekercioğlu Prof. Wrangham'la Outdoor dergisi için bir söyleşi yaptı.

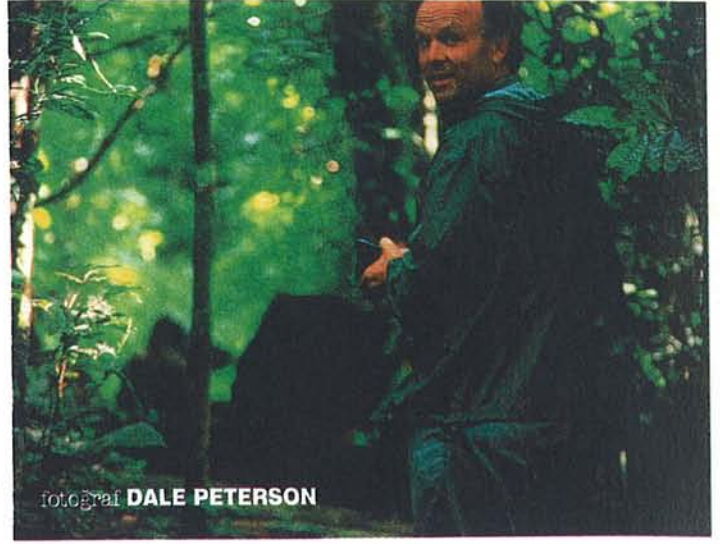

İki şempanze ellerini
havada birleştirerek
birbirlerinin dostluk
bağlarını sınıyor.

Harvard Üniversitesi'nin biyolojik antropoloji bölümü başkanı Profesör Richard W. Wrangham uzun yıllardır primatların, özellikle şempanzelerin ekolojisini (doğal yaşama ortamı) ve davranışını araştırıyor. Ayrıca insanın en yakın akrabası olan şempanzelerle insanların davranış biçimleri arasındaki ilişkilerle ve doğal alanların, özellikle de Afrika'daki tropik ormanların korunmasıyla yakından ilgileniyor. Birçok bilimsel makaleye sahip olan Profesör Wrangham, Dale Peterson'la birlikte yazdığı ve geçtiğimiz aylarda piyasaya çıkan "Demonic Males" (Şeytansı Erkekler) kitabında, insanların davranış özelliklerinin, özellikle de erkeklerdeki şiddete yatkınlığının; insansı primatlardaki (İngilizce great apes; orangutan, şempanze, goril, bonobo) kökenlerinden bahsediyor. Kendisiyle doğal bilime duyduğu merakın geçmişi, yaptığı araştırmalar, insan ve insansı primatların, özellikle de şempanzelerin davranış, ekoloji ve evrimi, doğal ortamların korunması hakkında konuştuk.

Profesör Wrangham, birçok biyoloğun, özellikle ekoloji ve davranışbilimi üzerine çalışan bilimadamlarının çocuk yaşta doğaya ilgi duymaya başladıkları iyi bilinir. Sizin ilginiz ne zaman ve nasıl başladı?

- Bu ilginin kaynağı, ailemle çıktığım doğa yürüyüşleridir. 12 yaşında kuş gözlemeye başladım. İngiltere'nin doğasında dolaşmak çok hoşuma gidiyordu ve 15 yaşına geldiğimde yazları Shetland Adaları'nda kuş gözlemi keşif gezilerine katılarak geçiriyordum. Ortaokulumda da bir doğal

nın doğal yapısı üzerine yapılacak araştırmalarla birleştirme fırsatı vardı. Oxford'dan mezun olduktan sonra, tanınmış şempanze davranışbilimcisi Jane Goodall'ın kendisine araştırma asistanı aradığını öğrendim. Bu büyük bir şanstı. Hemen başvurduğum ve birkaç ay sonra, 1970 yılının kasım ayında, Gombe'de işe başladım. Bir sene bu görevi sürdürdüm ve daha sonra Jane Goodall'ın ayarladığı bir bursla doktora eğitimine başladım.

Kısaca Gombe'deki tecrübenizden söz eder misiniz?

- 1970, Gombe'de şempanzelerin insanlar tarafından beslenmesinin kısıtlandığı ilk seneydi. Şempanzeler zamanlarının ancak küçük bir kısmını kampta beslenerek geçiriyordu. Bu da bizim onları doğal ortamlarında daha çok izleyebilmemiz demektir. Böylece günlerini gerçekten nasıl geçirebildiklerini daha iyi öğrendik. Doktoramı şempanzelerin davranış ekolojisi üzerine yaptım ve tüm gün süren birçok gözlem gerçekleştirdim. Şem-

Şempanzelerin gittiği yerlere gittim, yediklerini yedim ve kendimi onlardan biri gibi hissetmeye başladım. Başka hiçbir hayvan için hissetmediğim bir zevke, her şempanzenin ne kadar özgün bir birey olduğunu fark etmenin zevkine vardım.

bilim kulübü vardı ve öğretmenimizin eşliğinde İngiltere'nin çeşitli bölgelerinde keşif gezilerine giderdik.

Yakın çevrentizin tepkisi ne oldu?

- Ailem, ilgimi çok doğal karşıladı ve sürekli teşvik etti. 18 yaşında liseden mezun olduğumda üniversiteye başlamama dokuz ay vardı ve ailem Afrika'ya gitme isteğimi destekledi. Afrika'da iş bulmak için sayısız mektup yazdım, en sonunda ailemin bir arkadaşı sayesinde Zambiya'da bir araştırma asistanlığı için gönüllü oldum. Bu dokuz ayı, İsviçre büyüklüğünde ve içinde 100'den az insan yaşayan (ki bunlar da parkın görevlileriydi) Kafue Milli Parkı'nda, antilopları inceleyen bir biyoloğa yardım ederek geçirdim. Kampta kaldık ve bu muazzam ve birçok hayvanla dolu parkta araştırma yaptık. Bu tecrübe hayatımın geri kalanı için büyük bir ilham kaynağı oldu.

Üniversitede ve doktora araştırmanız sırasında hangi konu üzerinde yoğunlaştınız?

- Üniversitede konum zoolojiydi (hayvanbilim) ve doktoram için de hayvan davranışları üzerinde araştırma yaptım.

Primat davranışı ve ekolojisiyle ilgilenmeye nasıl başladınız?

- Lisans derecem aldığım anda Afrika'da üç ayrı araştırma tecrübem olmuştu. Önce Kafue'ye, sonra bir cins orman antilobu olan bongonun korunması ve araştırılması için Kenya'ya ve köstebekleri araştırmak için (ki ilk keşif gezimizde daha önceden bilinmeyen bir altın renkli köstebek türü bulduk) tekrar Kenya'ya gittim. Afrika'da memelileri araştırmaya devam etmeyi çok istiyordum, çünkü yaşadığım eşsiz tecrübeleri, hayvan davranışı-

panzelerin gittiği yerlere gittim, yediklerini yedim ve kendimi onlardan biri gibi hissetmeye başladım. Şempanzelerin doğal ortamlarındaki davranışlarının sebeplerini anlamanın güzelliği yanında; başka hiçbir hayvan için hissetmediğim bir zevke, her şempanzenin ne kadar özgün bir birey olduğunu fark etmenin zevkine vardım. Yemeklerde diğer öğrencilerle yaptığımız her sohbet şempanzeler üzerineydi; Jomeo ve Sherry'nin son günlerdeki dayanışması, Hugo'nun Gilka'ya arkadaşça davranması, Athena'nın geçen hafta nereye kaybolduğu vs. Son derece heyecan verici bir keşif süreciydi; fakat bu süreç içerisinde hakim olan duygu, bilime katkı yapmanın tatmininden çok, kuşlar, memeliler ve böceklerle dolu bu muhteşem doğa parçasında, günlerimizi sürekli harikulade şeyler görerek geçirmenin verdiği inanılmaz heyecandı.

Batı Uganda'daki Kibale Ormanı Milli Parkı'nda şempanze araştırma projeniz nasıl başladı ve Kibale Ormanı nasıl milli park oldu?

- Kibale Şempanze Projesi 1987'de başladı, ama projenin kökenleri Kibale'de 1970'te Thomas Struhsaker'in başlattığı primat çalışmalarına dayanır. Struhsaker maymunları, özellikle de "kırmızı kolobus" maymunlarını araştırdı; diğer araştırmacıların ve Ugandalı öğrencilerin bu çalışmaya katılmasını teşvik etti. 1983 - 85 arasında da Gilbert Isabirye - Basula, Kibale'de şempanzeleri araştırıyordu. Bunu duyunca Kibale'nin, Tanzanya (Gombe) ve Batı Afrika'da süren diğer şempanze araştırmalarıyla karşılaştırılabilecek bir araştırma için çok iyi bir fırsat sunduğunu düşündüm. Özellikle değişik bölgelerdeki bireylerin davranış farklılıklarını incelemek ve anlamak için

► dan çok iyi bir fırsattı. Kibale ormanının verimliliğini, bunun şempanzeler üzerine etkilerini ve aynı bölgedeki farklı grupların ilişkilerini incelemek açısından idealdi ve bütün bunlar araştırmamın kapsamını oluşturdu.

Projeye başladıktan kısa bir süre sonra, birçok farklı sebepten dolayı ikinci bir şempanze grubunu turistlere alıştırmamın (doğal ortamında yaşayan bir hayvanın insanlara alıştırılması, insanların varlığından - tabii insanlar taciz edici davranışlarla bulunmadıkça - etkilenmemesi ve belli bir mesafeye kadar sanki insan yokmuş gibi davranmasıdır) hem Kibale'yi koruma altına almak için iyi bir sebep yaratacağını hem de benim çalıştığım gruba turistlerden ayrı tutacağını düşündüm.

üreme başarısının farklılıkları hakkında hiçbir bilgimiz yoktu. Günümüzde yaklaşık 100 türü bayağı iyi tanıyoruz, davranışlarını ve bunların sebepleri - ni iyi biliyoruz. Yine de hâlâ çok az tanıdığımız birçok tür var ve gidip bu türlerin yaşamlarını araştırarak kararlı öğrencilere çok ihtiyacımız var. Söz - gelimi Zaire'de yaşayan "baykuş suratlı maymun"u doğal ortamında görmüş olan hemen hemen hiçkimse yok. Bu tür tek eşli ve yerde yaşıyor olabilir, fakat gidip birinin bunu araştırması lazım.

Şempanzelerde evrim, ekoloji ve davranışın ilişkisine bir örnek verebilir misiniz?

- Şempanzelerde en çok ilgi çeken davranışlardan biri, özellikle Gombe

Erkekler neden beraber dolaşıyor? Bunun sebebi büyük ihtimalle sosyal rekabet. Erkeklerin rakipleriyle rekabet etmek ve üreme başarılarını arttırmak için yandaşlara ihtiyaçları var. Bu bakış açısı tür içi rekabetin önemini ortaya koyuyor.

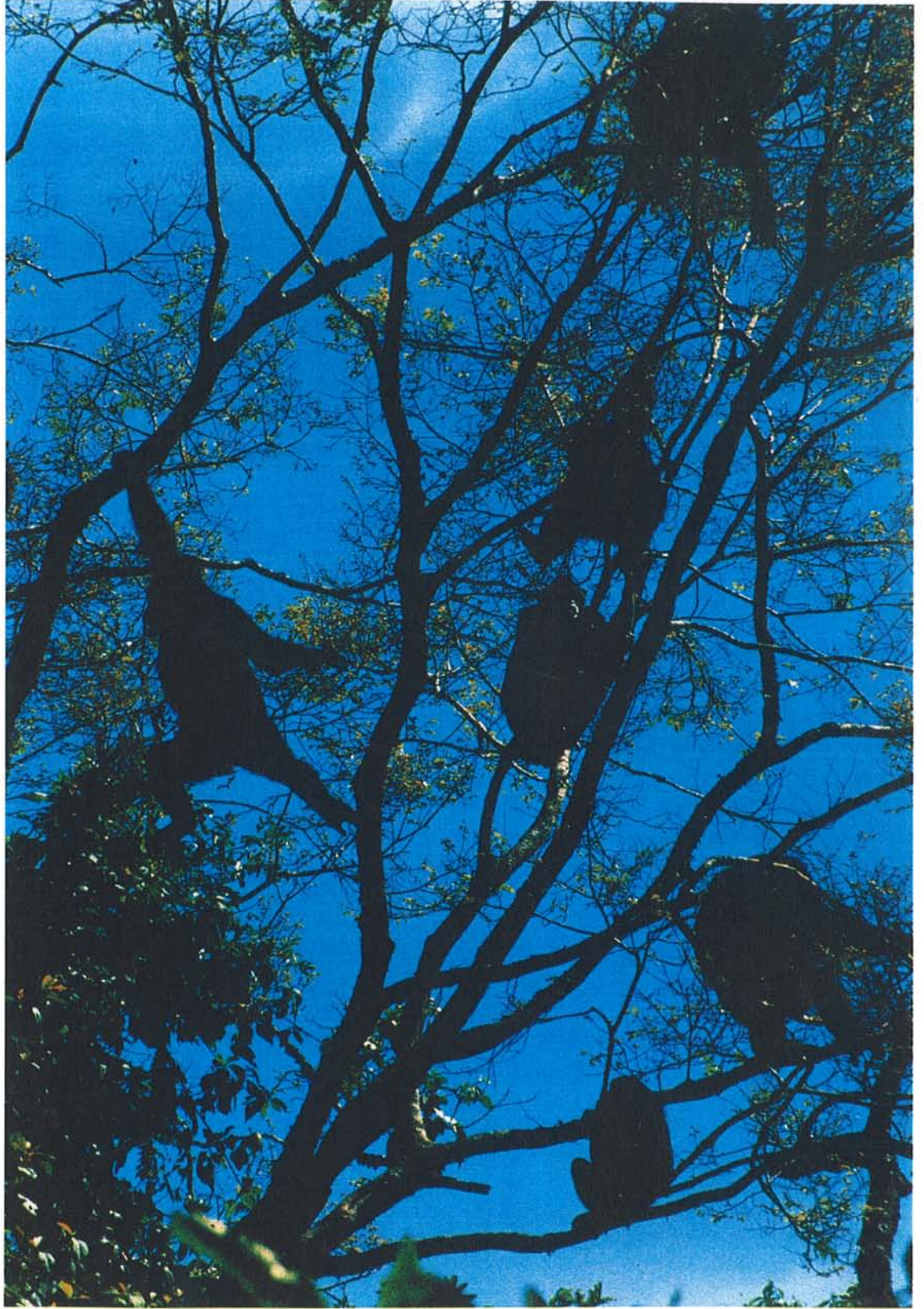
Uluslararası Doğal Hayatı Koruma Demeği projeyi teşvik etti ve 1991'de şempanze eko - turizm projesi nihayet başladı. Bu projenin Kibale'nin 1994 yılında Orman Bölgesi'nden (böyle bölgelerde av ve ağaç kesimi serbesttir) daha iyi korunmaya sahip Milli Park statüsüne geçmesine katkısı oldu. Şanslıız ki Uganda Ormanlar İdaresi doğayı koruma açısından iyi bir geçmişe sahip.

Araştırmalarımıza başladığımız zamanla günümüz arasında, primat davranışı ve ekolojisi hakkında bildiklerimiz açısından ne fark var? Son 30 yılın en önemli buluntuları neler oldu?

- 1970'te primat davranış ekolojisi, yeni başlayan bir daldı. Yaklaşık 200 primat türünden ancak 10 tanesi araştırılıyordu. Bu araştırmalar da türün beslenmesi, grup yapısı ve dolaştığı bölge gibi temel konular üzerineydi. Evrim ve doğal seçim açısından önem taşıyan bireyler arasındaki strateji ve

ve Kibale gibi yerlerde, anneler bebekleriyle beraber tek başlarına yaşarken, erkeklerin daha sosyal ve yakın gruplar halinde yaşaması. Bu ilginç bir durum, çünkü annelerin korunma açısından, daha iri olan erkeklerle beraber dolaşması gerektiği düşünülebilir. Ama durumun böyle olmamasının nedenlerinden biri, yırtıcı hayvanların sanıldığı kadar önemli bir tehdit oluşturmaması. Böylece dişiler tek başlarına kalıp yiyecek için yapılan rekabetten daha az etkileniyor. Fakat erkekler neden beraber dolaşıyor? Bunun sebebi de büyük ihtimalle sosyal rekabet. Erkeklerin rakipleriyle rekabet etmek ve üreme başarılarını arttırmak için yandaşlara ihtiyaçları var. Bu bakış açısı, geleneksel "yırtıcı hayvanların tehdidi" bakış açısından çok, tür içi rekabetin önemini ortaya koyuyor. Bu bir türün davranışının ekoloji ve evrim tarafından şekillendirilmesine iyi örnek.

Şempanze ve insan kültürü arasında herhangi bir paralellik var

Bir ağaçta beslenen şempanzeler (sağda). Etrafını inceleyen bir şempanze (solda).

nu? Şempanze grupları arasındaki "kültürel" farklılıklar neler? Ekoloji ve diğer faktörlerin bu "kültürlerin" şekillendirilmesi açısından önemi ne?

- Şempanze "kültürleri," gruplar arasında çeşitlilik gösteren davranış yapılarıdır ve yaklaşık 20'den fazla kültür özelliği gözlenmektedir. Bunların arasında beslenme aletleri (karınca ve termitlerin yuvalarına ve sürülerine daldırılıp sonra da ağızda temizlenen beslenme sopaları, ceviz kırmak için kullanılan taş ve kütükler, su birikintilerinden su toplamak için ağızda çiğnenip toprak haline getirilen yaprak süngerleri), işaretler (erkeğin çiftleşmek istediğini göstermek için dişye bakarak bir yaprağı okşamaması, iki bireyin ellerini başlarının üzerinde kavuşturarak birbirlerini ka-

şıyıp kenelerden arındırmaları) ve sosyal davranışlar (iki erkeğin beraber olup bir dişiye diğer erkeklerden sakınmaları) sıkça görülüyor. Bazen bunların ekolojik nedenleri olsa da (termitlerin olmadığı yerlerde termit toplama sopalının olmasını bekleyemeyiz) ekolojinin dışında sebepler olduğu da biliniyor. Yaşadıkları bölgede termitler olmasına rağmen termit sopaları kullanmayan şempanze grupları var. Hâlâ bu kültürel farklılıkları tam olarak nelerin belirlediğini bilemiyoruz, ama geleneklerin tesadüfen ortadan kalkmasının ve yeni geleneklerin keşfedilmesinin önemi büyük.

Bilindiği gibi Zaire'de (şimdiki adıyla Demokratik Kongo Cumhuriyeti) "bonobo" veya "cüce şempanze" diye bilinen ikinci bir şem-

Şempanze ağaçta
dinleniyor ve etrafını
kontrol ediyor.

► *panze türü var. Maalesef özellikle de bu ülkedeki en son olaylardan sonra bu tür, büyük tehlike altında ve bireylerin sayısı yüzlerle sayılıyor. Bonobolarla diğer insansı primatlar (goril, şempanze, orangutan) ve insanlar arasında ne gibi benzerlik ve farklar var?*

- Bonobo çok ilginç bir tür; çünkü fiziksel yapısı ve birçok davranışı açısından şempanzeye çok benzemesine rağmen, daha az saldırgan bir tür. Sosyal yapısında, özellikle anlaşmazlıkları çözümüleme ve bireyler arasındaki ilişkileri pekiştirmede, üreme amacı olmayan cinsel ilişkinin rolü çok büyük. Bu durum, insan dışında başka hiçbir türde bu derecede görülüyor. Her ne kadar insanın şempanzeden türediği biliniyor ve bizim türümüzün davranış yapısı bonobodan çok şempanzeninkine benziyorsa da, şempanze ve bonoboların davranış farklılıklarını araştırıp anlamamızın, kendi türümüzün davranış yapısındaki şiddet ve cinselliğin karışımını anlamak için çok önemli olduğuna inanıyoruz. Bu çok ilginç ve heyecan verici bir araştırma konusu.

Diğer primatlar, özellikle de insansı primatlar üzerinde yapılan araştırmalar bize kendi türümüz hakkında neler öğretti? Biyolojinin davranış ve sosyal yapıyı şekillendirme açısından önemini vurgulayan sosyobiyoloji dahı hakkında sık rastlanan yanlış anlamalar neler?

- Maalesef bazı çevreler uzun zamandır davranışın biyolojik yönden incelenmesine karşı çıkıyor. Bu direnişin sebebi bir yanlış anlamaya dayanıyor. Birçok kişi bir davranışın biyolojik bir temeli olmasının bu davranışın değiştirilemeyeceği anlamına geldiğini sanıyor. Hatalı bir bakış açısı bu. Savaşın kökeninin diğer canlılar arasındaki yaşam bölgesi çatışmalarına dayanmasına bakarak "İnsanlar savaşmadan duramaz, çünkü bu doğamızda

rumak mümkün. Afrika'da çevre koruma, özellikle de goril, şempanze ve bonobolar açısından ne durumda? Büyük bir hızla artan insan nüfusunun çevre koruma üzerinde etkisi nedir?

- Bu türler, insan evrimini anlama açısından büyük önem taşıyor; birçok insan aramızdaki bağın farkında ve onlara karşı büyük bir yakınlık duyuyor. Onları görmek ve korumak istiyorlar. Bu türlerin yaşama alanları çok büyük ve birçok diğer türün de yaşama alanını kapsıyor. Yani bu türleri korumak Afrika'da çevre koruma açısından da çok önemli ve faydalı.

Dünyada olduğu gibi, Afrika'da da en büyük tehdit, sürekli artan insan nüfusunun doğal ortamları yok etmesi. Maalesef bunu önlemek çok zor. Yapmamız gereken, biyolojik açıdan ve Afrika'nın geleceği açısından önemli bölgeleri belirleyip bir an önce koruma altına almak. Bu da türlerin dağılımı ve yaşam ihtiyaçları hakkında çok iyi bilgiye sahip olmak ve onları korumanın en pratik yollarını bulmak demek oluyor. Söylediklerim, doğal mirasını korumak isteyen her ülke için geçerli.

Günümüzde Afrika'nın çoğu için geçerli olan fakirlik, şiddet ve bızlı nüfus artışının oluşturduğu kısır döngüyü değiştirmek için neler yapılabilir?

- Afrika'nın herşeyden çok orta gelir düzeyinde bir kesime ihtiyacı var. Birçok ülkede kurumlar kısa ömürlü olduğu için uzun vadeli planlar yapmak pek mümkün değil. Uganda gibi birkaç Afrika ülkesinin daha az çocuk yaparak küçük aileyi hedefleyen ve giderek büyüyen bir orta tabakası var. Ayrıca böyle ülkeler geleceği feda ederek hemen köşeyi dönmekten se, kaynakları korumayı hedefleyen politikalar güdüyor. Sırf madenler ve ormanlar gibi doğal kaynakları tüketmektense; uluslararası ticareti geliştirmek

Kitabım "Şeytani Erkekler," şempanze ve insanların davranışları arasındaki benzerliklere dikkat çekiyor ve yakın akraba olan bu iki türün erkeklerinde genel olarak görülen şiddetin benzer temelleri olduğunu savunuyor.

var" diyemeyiz. Her birey kendi seçimini yapmakta özgürdür ve hiçbirimiz biyolojik temelimize tamamen bağlı kalmak zorunda değiliz. Şempanzelerin tür olarak akraba olmayan diğer şempanzelere karşı saldırgan eğilimleri olmakla birlikte, bireyler arasında hassas ilişkiler ve bağlar da var.

Şiddetin nasıl, ne sıklıkta ve ne kuvvette ortaya çıktığı tamamen şartlara bağlı. Stratejik ve uygun bir davranış biçimi bu, çünkü uzun vadede yaşam bölgelerini korumalarını ve dişilerle çiftleşmelerinde daha başarılı olmalarını sağlıyor. İnsanlarda da, erkeklerdeki şiddetin benzer kökenleri var. Kitabım "Şeytani Erkekler," şempanze ve insanların davranışları arasındaki benzerliklere dikkat çekiyor ve yakın akraba olan bu iki türün (şempanzelerle insanların genetik yapısının yaklaşık yüzde 98'i tamamen aynıdır) erkeklerinde genel olarak görülen şiddetin benzer temelleri olduğunu savunuyor. Yani bizim türümüzün erkeklerinde kalıtsal olarak aktarılan, fırsatçı ve stratejik uygunluğu olan şiddete karşı yatkınlık var. Tabii her özellik gibi bireyden bireye değişiyor. Fakat bu demek değil ki şiddet doğru bir şey.

Yapmamız gereken, araştırma yoluyla bu problemin farkına varıp iyice anlamak. Çünkü ne kadar iyi anlarsak o kadar iyi kontrol edebiliriz. Bireyler eğer şiddetin kökenini anlayıp bunun bir çözüm olmadığını farkına varırsa, kendileri bunu bastırmaya çalışacaktır. Böylece birçok yöresel veya ülkelerarası çatışma, kadınlara karşı şiddet, fanatik saldırganlık ve şiddet kökenli diğer durumları azaltmak açısından önemli bir adım atmış olacağız.

Biliyoruz ki bir bölgeyi korumak yalnızca bir türü korumaktan çok daha önemli. Yine de insansı primatlar gibi, yaşamak için büyük ve doğası bozulmamış bölgelere ihtiyaç duyan "kapsayıcı türleri" koruyarak hem birçok türü hem de büyük miktarlarda alanı ko-

rip yurtiçi endüstrinin büyümesini destekleyen politikaların, hem Afrikalıların'a hem de Afrika'nın doğal mirasına uzun vadede büyük faydası var.

Bu konularda endişe duyan ve yardım etmek isteyen birisi ne yapabilir?

- İmkanları Afrika'ya ya da herhangi bir yere gitmeye elveren birisi, ilk olarak bir bölge hakkında bilgisini artırıp sonra kendi hedeflerini belirleyerek büyük katkıda bulunabilir. Bireysel girişimin önemi çok büyük. Çok az tanınan birçok yaşam bölgesi ve tür var. Bir türün korunmasına katkıda bulunarak, bir bölgeyi araştırarak, yöresel bir okulla veya dernekle beraber çalışıp destek vererek ya da bir tanıdığınızı bu konularda teşvik ederek büyük fayda sağlayabilirsiniz. Eğer kendiniz gidemiyorsanız, bir bölgedeki okul veya dernekle bağlantı kurup, kendi bölgenizdeki bir okul veya derneği ilişkiye sokarak, ihtiyaç bölgesindeki çocukları teşvik edip oradaki çevre korumaya büyük katkılarda bulunabilirsiniz.

Bize zaman ayırdığınız için teşekkürler, Sayın Profesör Wrangham.

ÇAĞAN ŞEKERCİOĞLU

Kibale Şempanze Projesi için temas adresi:

Prof. Richard Wrangham

Kibale Chimpanzee Project,

Harvard University Anthropology Department

Cambridge, MA 02138, USA.

Bağışlar, isteğinize göre Uganda'daki yöre okullarının çevre eğitiminde veya Kibale'de yasadışı avcılığı engelleme programında kullanılacaktır.

Çekler "Kibale Chimpanzee Project, Harvard University" adına yazılabilir.